

valaha ennyire eláradott volna köztünk minden gonoszság, sőt, úgy tapasztaljuk, hogy minél inkább vér Isten bennünket, annál inkább megkeményíti nyakát e veszett nép. Mellyre nézve méltán tartja fenn, sőt neveli Isten mindenféle ostorait, mellyeket naponta kóstoltat velünk, nyomorult hazánkon: melly a két hatalmasság között úgy tétetet, mint a pöröly és az ülő között.”

Az 1699-es naptárból:

„Jóllehet a Békességnek és Háborúságnak osztogatása s igazgatása Istenen áll főképpen, de a világi embereknek avagy megáldattásokra, avagy megostoroztatásokra megengedi ő felsége gyakorta, hogy az embereknek akaratjokra, ő felsége tsuda igazgatásából hagyattassék azok felől dispositio.”

Az 1701-es naptárban:

„Nehéz dolog az Aspectusokból úgy megjövendölni a következő eseteket, hogy mindenkor szörin bétellyesedjenek úgy, a' mint megjövendöltettek. Mert az Isten-is néha avagy el-mulatja, avagy el-halasztja bizonyos okokért az ő jövendölésükben való fenyegetődzésnek bétellyesítését. (:A' mint a' Jónás Prof. példájában láthatjuk; a' ki mintegy neheztelli vala, hogy az ő prédikálása szerint való Isten fenyegetése bé nem tellyesedik Ninivé ellen.) A' Háborúságnak-is nem tézen Isten mindenkor czégért, mellyel annak elkövetkezése jelentetnék . . . Hogyha a' földi Planéták, az-az, e' világi Hatalmasságok mindenkor mindenekben egyeznének az égi Planétáknak Aspectusokkal, és újabb hadakozásokra való vágyódásokkal és készülétekkel nem bolyognának; tehát most háborúságtól nem igen félhetnénk . . . Sok egyéb Békességet jelentő Aspectusok-is biztatnak jó meg-jelenésekkel. Mellyet is adjon meg az Irgalmas Isten, hogy sok háborúinknak nyughatatlansági után a' békességnek árnyékában nyughassunk meg tsendesen!”

Az 1702-es naptárban:

„. . . Holott annak közelebb való oka-is találtatik, úgymint az emberekben való vissza-vonások, a magokéval való meg nem elégedés és egymáshoz való engedetlen vakmerőség. Melly indulatokat, hogyha a keresztyének magokból ki-oltánának, kevesebb veszekedés volna a köz emberek között, a Méltóságok között pedig megszűnnék a hadakozás. De mivel a keresztyéni hivatal az embereknek tsak szájakban forog, és azt tsak külső czeremóniákban tartják, ez az oka, hogy az Isten sokszor ilyen veszedelmes hajlandóságra háborúsággal látogat bennünket.”

Dukkon Ágnes

A Legenda keletkezése és helye Petőfi költészetében

Petőfi 1844 februárjában, útban Debrecenből Pest felé, fölkereste Tarkányi Bélát Egerben. Ekkor még csak megjelent verseiből ismerte az egri kispap költőt, akinek neve később a katolikus ének-költészet termékeinek összegyűjtése és kiadása terén végzett munkája révén vált országosan ismertté. Tarkányi 1843-ban *Országgyűlésen* címmel megjelent költeményében a reformok mellett állt ki, és a Kisfaludy Társaság pályázatán 1840-ben is, 1841-ben is dicséretet nyert egy-egy költői alkotásával. Petőfi feltételezte róla, hogy költői híre eljutott hozzá és becsüli őt. Benyitott a szeminárium kapuján, de hiába kereste Tarkányit, nem volt a szobájában, ezért részére ott-hagyott a kapusnál egy levélkét, amelyben minden bevezetés nélkül egy kérrrel fordult hozzá: „Igen megszorultam (holnap bővebben elbeszéltem), addig legyen szíves Ön nekem utravalót szerezni, mellyel Pestig elmehetek. . . bár nagy szükségben vagyok, nem koldulok. Holnap mindenről bővebben, addig isten önnel.” Másnap találkozott a nála egy nap híján két évvel idősebb pályatárrsal, aki akkor – éppen a felszentelése előtti hónapokban – az érseki irodában dolgozott.

Petőfi eltöltött néhány napot új barátjánál, a költészetért lelkesedő kispapok körében. *Egri hangok* címmel írt verse jól tükrözi e napok hangulatát. A kispapok összeadták a továbbutazásához szükséges

összeget. Petőfi ígéretet tett, hogy dolgozik az egri katolikus ifjú irodalombarátok irodalmi köre által kiadott almanach, az *Órangyal* számára. Tárkányi kérésére megígérte, hogy ír egy verses legendát. A pénzt valószínűleg úgy fogadta el, mint előre fizetett honoráriumot a küldendő versért.

Petőfi 1844. április 28-án Dunavecseről meleg baráti hangú levelet írt Tárkányinak. Elnézést kér levele késedelméért. Mentegeti magát, majd így folytatja: „Egyébiránt, igazat szólva, meg is akartalak lepni mindjárt első levelemben a . . . legendával. De minthogy ez ideig az ihletés semmiképp sem lepett meg, a fent említett dologgal én sem lephettelek meg tégedet. És, barátom, őszinte nyíltsággal szólva, aligha lesz valami már a legendából. Bizony isten, annyit törtem rajta a fejemet, hogy no! és csak egy kukkot se tudtam összeeskábálni . . . azaz hazudok, mintegy negyven sor megvan biz abból, de itt aztán a ne tovább! Már másvalami tárgyat keresek, és ha csak lehet, elkészítem a határideig, mert amellet, hogy szavamat is adtam, miszerint az Órangyalba dolgozandom: igen nagy gyönyörömmre válnék veletek, derék ifjak! egy mezőn fölléphetni, kiknek meleg barátságával dicsekszem. Óh Béla barátom! be szép napok voltak, melyeket körötökben tölték; istenemre sohasem feledem.”

A levélből levonható következtetések (vagyis inkább: visszakövetkeztetések) alapján így lehet regisztrálni az eseményeket: Petőfi Tárkányiétól a kért összeget nem kölcsön, nem is adományként kapta, hanem előre fizetett tiszteletdíjként az Órangyal részére (néhány havi) határidőre készítenő verséért, egy „legendáért”. Petőfi becsületszavát is adta, hogy a legendát határidőre elküldi. Mikor a határidő közeledett, kötelességének érezte, hogy ha nem küldheti is még a beígért verset, legalább levelet írjon annak, aki tőle a kéziratot várja. Valóban akart írni – a vállalt kötelezettségnek megfelelően – egy vallásos tárgyú legendát, valószínűleg népiesen tréfás hangvétellel, de amikor az íráshoz hozzáfogott és szemben találta magát a nem éppen neki való feladattal, dévaj, tréfálkozó hajlama hatalmába kerítette versíró igyekezetét, és egy olyan hangvételű legendát írt, amely nagyon megfelelt az ő hangulatának, a megrendelő kívánságának azonban a legkevésbé sem. Az elkészült „legendában” Petőfi – kissé érdes hangon évődve – éppen a papokat csipkedte meg, akikre a megrendelt vers konkrét tárgyát keresve, a vállalt kötelezettség teljesítését megkísérelve, kénytelen-kelletlen gondolnia kellett. Így született meg az a „mintegy negyven” (pontosan 44) soros vers, amelynek Petőfi a „Legenda” címet adta, de amelyet, persze, nem küldhetett el Tárkányinak. A verset a költő a közlés és a cenzúra miatt közlésre sem bocsáthatta, eldobni mégsem akarta. Mit csináljon vele? Letisztázta Dömök Eleknek írt levele hátlapjára és elküldte a levéllel. Éppen ekkor, 1844. okt. 20. táján, egy héttel a Helység Kalapácsa, három héttel a Versek megjelenése előtt, amúgy is írni akart ennek a régi barátjának, hogy őt előfizetők gyűjtésére beszervezze. Dömök Eleket ki kellett engesztelnie, mert levélét hosszú ideig válaszolatlanul hagyta. Kedveskedni akart: elküldte neki ezt a már fél évvel előbb elkészült tréfás hangú versét. A levél utóiratában ezt közli: „Tegnap írtam egy verset, a túlsó lapon olvashatod, ha akarod. Legenda: Panasz stb.” A „tegnap írtam” szavak jelentése itt: „tegnap írtam le számodra”. Ezt a verset Petőfi, amint ezt föntebb kifejtettük, már áprilisban megírta. Az eredeti fogalmazvány kéziratát a lemásolás után bizonyára eldobta, így csak a levéllel elküldött másolat maradt fenn. Ezzel válaszoltunk arra a kérdésre is, hogy hova lett az a „mintegy negyven sor”-nyi verses legenda, amelynek meglétéről Petőfi 1844. április 28-án Dunavecseről írt levele tanúskodik. A levélben kétszer is említett legendát azonosítanunk kell a *Legenda* című verssel. Az azonosságot nemcsak a vers címe támasztja alá, hanem a megjelölt terjedelem is: 44 sor, ami elég pontosan megfelel a Tárkányinak írt levélben meghatározott „mintegy negyven sor”-nak. A *Legendát* Petőfi nézetünk szerint semmiképp sem írhatta 1844 októberében. Ebben az időben már a *Pesti Divatlap* segédszerkesztője, és verskötetei közeli megjelenését várta. A versközreadás lázában élve, sem ideje, sem lelki indítéka nem volt arra, hogy olyan verset írjon, amely nyilvánvalóan nem kerülhet közlésre, Alig győzött annyi verset írni, amennyit ekkoriban a lapok és a kiadók igényeltek, elfogadtak tőle. A *Legenda* írására csak akkor kaphatott indítást, amikor lelkében még frissek, élők voltak az egri kispapokkal töltött vidám napok élményei, és amikor – a Tárkányinak írt levél tanúsága szerint – lelke mélyén némi szorongást, önvádat érzett a becsületszó alatt ígért verses legenda elküldésének lejáró határideje miatt. A *Legenda* keletkezési ideje nem 1844 októbere, hanem az április 28. előtti napok, és a vers megírásának helye nem Pest, hanem Dunavecser.

Megállapításainkat jól kiegészíthetjük lélektani háttérű vizsgálódásokkal. A Tárkányinak írt levél elején Petőfi határozottan állítja, hogy a Tárkányi által várt legendát nem írta meg és nem is fogja megírni: „Őszinte nyíltsággal szólva, aligha lesz valami már a legendából. Bizony isten, annyit törtem rajta a fejemet, hogy no! és csak egy kukkot sem tudtam összeeskábálni . . .” Ezt elfogadhatjuk szó

szerint, Petőfi nem hazudik; valóban nem írt Tárkányinak való legendát „egy kukkot sem”. Petőfi azonban a levelet – saját legfrissebb kijelentésének nyíltan ellentmondva – váratlan módon, a nála gyakori önkigazítással így folytatja: „azaz hazudok, mintegy negyven sor megvan biz abból, de itt aztán a ne tovább!” Petőfi itt sem hazudik, mert valóban ott volt már akkor készen az asztalán a „mintegy negyven sor” terjedelmű *Legenda* című verse, amely persze nem felelt meg a célnak. Erről a Tárkányinak semmiképp sem való versről azért szól itt, és ennek sorterjedelmét azért közli, mert – egy bizonyos irányú félreértésre lehetőséget adva – azt akarja bizonyítani Tárkányi előtt, hogy komolyan törekedett beváltani adott szavát. Nyilatkozata meggyőző: elhihetjük neki, hogy ennek a dévaj, pajzán hangú versnek a megírásához valóban aközben kapott ihletet, miközben nagy igyekezettel készült a Tárkányi által kivált „legenda” megírására. Petőfi a levél következő részében ismét hangot változtat, mert egy percig sem akarja barátját tévedésben hagyni: „Már másvalami tárgyat keresek, és ha csak lehet, elkészítem a határideig.” Ez a „Már másvalami tárgyat keresek” nyílt megvallása annak, hogy az addig elkészült „mintegy negyven sor”-nyi legenda nem olyan szöveg, amiből az Őrangyalnak való vers kerekedhetnék (ha ilyen lett volna, legalább ezt elküldte volna).

Ha Petőfi nem írta meg és nem küldte el a Tárkányinak megígért legendát, ez végső soron azért történt, mert Tárkányi nem sürgette őt, nem nógatta ígérete beváltására, vagy talán fel is mentette ígérete alól. Úgy látszik, a vers írására és küldésére vonatkozó ígéret, mely indoka volt a gyűjtésből befolyt, előre kifizetett honoráriumnak, Tárkányiéknek csak azért kellett, hogy emberségesen és illő módon tudjanak segíteni a hozzájuk végsőkig leromlott testi állapotban érkező költőn, aki megható nyíltsággal és bizalommal pénzt kért tőlük, de ugyanakkor hozzá méltó büszkeséggel azt is hangoztatta, hogy ő „nem koldul”. Petőfi a honorárium-előlegnek tekintett kölcsönt már ez év novemberének közepén hiánytalanul visszafizette a nov. 10-én megjelent *Versek* Tárkányinak elküldött, a tartozás összegének megfelelő értékű példányaival.¹ Evvel megszűnt vallásos legenda írására vállalt, számára terhes kötelezettsége, de személyes kapcsolata is megszakadt az egri papköltőkkel. Az általuk (Benőfy Soma, Pájer Antal, Tárkányi Béla) beküldött versekből Petőfi 1844-ben és 1845 elején egyet-kettőt még közreadott a *Pesti Divatlapban*, ahol ekkor segédszerkesztő volt, de fokozatosan szakított velük,² mert politikai ellenfelének érezte ezt az egész egyházas szellemű politikai tábor, amelynek költői, élükön Sujánszky Antallal, nemcsak a „hit, remény, szeretet”, hanem már az „Isten, király, haza” jelszavát is hirdetni kezdték, még a költőt támadó *Honderű* hasábjain is.

Földessy Gyula *Petőfi „Legendája”* c. kis tanulmányában³ a következőket olvassuk: „ez a Csokonai-szellemű *Legenda* akkor ötlött Petőfi eszébe, amikor a *Honderű* 1844. okt. 19. számában az Őrangyal-szerkesztő Sujánszky *Petőfi*hez c. versét olvasta. Ez a vers talán éppen a legendára váró szerkesztő hódolata volt...” (512. l.) Földessy szerint tehát Petőfi a *Legendát* okt. 19-én írta. Nézetünk szerint a tőle vallásos legenda írását váró Sujánszky hozzá címzett versének olvasása okt. 19-én csak azt hozta „Petőfi eszébe”, hogy a már áprilisban (a Tárkányinak írt levél kelte előtt) megírt *Legenda* kéziratát asztalfiókjából előkeresse, egy kis igazítással lemásolja és másnap, okt. 20-án, elküldje Dömök Eleknek.⁴

Földessy idézi Petőfi Tárkányihoz írt levelének azt a részét, amelyben közli vele, hogy igyekezett az Egerben megígért legendát megírni az Őrangyal részére, de ez nem sikerült neki. Földessy

¹ KÉRY Gyula: Friss nyomon. Bp. 1908. 53.

² Közülük Benőfyre külön is neheztelt azért, mert a Petőfi névhez hasonló írói név választásával igyekezett előmozdítani költői érvényesülését. Petőfinek mint segédszerkesztőnek módjában állt kifejezni neheztelését. *Kenőfy* névvel adta közre egy versét a *Pesti Divatlap* 1845. évi 1. számában (64. l.), miután a lap 1844. okt. 27-i számában nyilvánosan, de úgy látszik, eredménytelenül kérte őt arra, hogy más nevet válasszon. Petőfi hasonló okból neheztelt Bangó Péterre is, aki *Bangó Pető* néven kezdte közreadni verseit; őt azzal büntette, hogy nevét a „rossz poeták” között említette az *Úti Levelekben*. (1847. jún. 25.)

³ Nyug 1923. 7. sz. ápr. 1. 511–512.

⁴ A Dömök Eleknek írt levél egyik szövegrészletéből azt lehet kikövetkeztetni, hogy Petőfi ezt a keltezetlen levelet az okt. 14-től 20-ig tartó hét valamelyik napján írta, az okt. 19-én megjelent Sujánszky-verset számításba véve: pontosan okt. 20-án. (Lásd: Petőfi Sándor levelezése. Bp. 1964. PÖM 7. 295.)

azonban nem végezte el a levél szövegének apró részletekre is kiterjedő, lélektani szempontú elemzését, ami által ki lehet mutatni azt, hogy a levélben említett „mintegy negyven sor” terjedelmű legenda azonos Petőfi *Legendájával* – ezért ő nem vehette észre és nem is állapítja meg a kettő azonosságát. Szerinte Petőfi csak később, okt. 19-én írta meg a verset, de ő is állást foglal – a mi felfogásunkkal egyező módon – amellett, hogy a költő a *Legendát* aközben írta meg, miközben a Tárkányi által kívánt legendát próbálta elkészíteni: „A költő addig hánykolódott-kínlódtott a ránehezedett ígért miatt, amíg egyszer csak egy bosszús káromkodós hangulatban diákosan röhögőre fintorult az arca megírta a *Legendát*, amelyet aztán bajosan ajánlhatott volna föl az *Őrangyalnak*.” (512. l.) Ezt a felfogást elfogadja Hatvany Lajos is, aki Földessy gondolatát ismertetve így ír: „ez a Petőfibe fojtott jámbor legenda tört ki utóbb a *Legenda* blaszfémikus formáiban.”⁵ „Ez a jámbor szándék csapott át . . . az istentelen *Legendába*.”⁶

Amint látjuk, Hatvany semmi tekintetben nem lép túl azon, amit Földessynél talált. Kettejük felfogása közt csak az a különbség, hogy Petőfi versét Hatvany „istentelen *Legendá*”-nak nevezi, Földessy pedig csak „pajkos legendának” „dévaj humorral megírt vers”-nek, amelynek „obszcén tartalma” van. A kiváló versszöveg-értelmező éppen a *Legendáról* szólva fogalmaz meg tanulmánya zárószóiraiban egy nagy figyelmet érdemlő tételt: „*Legenda* ide, *Legenda* oda, Petőfinél istenfélőbb, istenhívőbb, istenszeretőbb ember a XIX. században nem járt a magyar glóbuson.”⁷ Pándi Pál Petőfiről írt alapvető művében⁸ Hatvany nyomán haladva, 1844 októberében írt antiklerikális versként tartja számon a *Legendát*. Ugyanígy foglal állást még korábban Fekete Sándor.⁹

Petőfi, mielőtt leírta volna Dömök Elek részére a *Legendát*, minden bizonnyal igazított rajta valamit¹⁰ – a verskézirat hátlapjára írt levelében ezért állíthatta azt, hogy a verset „tegnap” írta. Ismerve Petőfi dolgozásmódját, bizonyosra vehetjük, hogy nem sokat változtatott az áprilisban papírra vetett szövegen. Petőfi sok verséhez odaírta keletkezése időpontját; általában azt az időpontot írta oda, amikor teljesen befejezte a verset. 1848. aug. 16-án kelt levelében azt írja Arany Jánosnak, hogy befejezte új műve, *Az apostol* írását, kézirata címlapjára mégis ezt írta: „Sept. 1848.” Evvel ellenkező eljárás módra is van példa: *Egri hangok* c. versének második felét Egerből való távozása után útban Pest felé írta, a vers alá mégis – érthető okból – az Eger helynevet írta, holott tudjuk, hogy Egerben még csak a vers első strófái voltak készen.¹¹

A költő kunszentmiklósi barátjának, Bankos Károlynak Izidóra nevű leányától egy levél maradt fenn, amely szerint apjától Petőfi egyszer elkért egy régi latin nyelvű könyvet (Hatvany szerint anekdotagyűjteményt), amelyben a költő egy neki tetsző történetet talált ilyen tartalmú részletekkel: „Meggzólítja Szent Péter Plutót, mondd csak te Plutó – miért vagy te olyan szomorú? Plutó azt felelte: hogyné lennék szomorú, mikor ti Szent Péter odafönn oly vígan, kényelmesen vagytok, itt nálunk meg már tömve van minden hely, már alig bírom elhelyezni az érkezőket. Ide jön minden pap, barát, minden török, tatár, stb. stb.” Bankos Izidóra még a következőket jegyzi meg: „Ezután nemskára megküldte kedves apának kéziratban a *Legenda* c. költeményt, azzal indokolva, hogy a könyv eszméjét ebben a versben foglalta össze és így ezt a verset küldi a könyv helyett.”¹²

Mivel Petőfi a *Legendát* közvetlenül az április 28-án kelt Tárkányinak szóló levél előtt írta, feltételeznünk kell, hogy Dunavecseről még 1844. ápr. 28. előtt elutazott egy-két napra Kunszentmiklósról – talán azért, hogy apjától üzleti ügyben üzenetet vigyen öccsének, aki itt vezette az apjuk által bérelt mészárszéket, vagy talán csak azért, hogy öccsét láthassa –, szokása szerint itt Bankos Károlynál szállt meg és ekkor kapta tőle azt a könyvet, amelyből a *Legenda* csattanóját merítette; ez az utazás szerintünk nem júliusban történt, tehát nem a Hatvany által feltételezett időpontban.¹³

⁵ HATVANY Lajos: Így élt Petőfi. I. 2. jav. kiad. Bp. 1967. 524.

⁶ I. m. 607.

⁷ Nyug. 1923. 512.

⁸ PÁNDI Pál: Petőfi. Bp. 1961. 372.

⁹ FEKETE Sándor: Petőfi, a segédszerkesztő. Bp. 1958. 60.

¹⁰ Erre dolgozatom írása közben KISS József hívta fel a figyelmemet.

¹¹ Lásd -r (Zalár József) cikkét: Szépirodalmi Közlöny 1858. május 30. 1640–1641. – Vö. HATVANY: i. m. I. 515.

¹² HATVANY: i. m. I. 596.

¹³ HATVANY: i. m. I. 585.

Fel kell tételeznünk azt is, hogy Petőfi nemcsak Bankos Károlynak küldte el a Legendát, hanem megmutatta vidám, tréfakedvelő dunavecsei barátainak is, akik révén – másolatok útján – a vers az eredeti dunavecsei fogalmazvány alapján is terjedhetett. Ezért történhetett az, hogy a *Legendából* a Dömök Eleknek küldött és általa később közreadott szövegtől néhány szóban eltérő kézírásos másolatok is maradtak fenn.

1844 őszén írt versei tanúsága szerint Petőfi ekkor aktív módon részt vett a hazai ipar fejlesztését propagáló, ekkor fellendült nemzeti mozgalomban, amelynek támogatói sorában bizonyára nemcsak a városi polgárok és a főurak tevékenykedtek, hanem a néppel együtt érző műveltebb papok is. És szép számmal voltak papok a Nemzeti Kör tagjai között, amely vállalkozott Petőfi verseinek kiadására és éppen ekkor előfizetők gyűjtésével foglalkozott. Nem valószínű tehát, hogy Petőfi éppen ekkor érezte volna indíttatva magát paggyúnyoló vers írására.

Keletkezési körülményei azt mutatják, hogy Petőfi a *Legendát* nem ideológiai céllal írta, hanem – ahogy Földessy mondja – „házi szórakozásra”, a tréfa kedvéért, egészen személyes jellegű érzelmi szükségletből. Elsősorban nem politikai vagy ideológiai megnyilatkozás ez, hanem diákos tréfa, kissé szabadszájú odamondás, a költő kedélyéletének, csipkelődő hajlamának terméke, egy adott helyzetben támadt érzelmeinek kifejezése. Játékos kedvvel írták, de azért elég erős papellenes éle van. A *Legenda* papja azt az erkölcsöt sérti meg, amely fölött éppen neki kellene őrködni. A versben szereplő papot Petőfi igen hátrányos színben mutatja be. Papokról való rossz véleménye kialakulásában szerepet játszhattak saját személyes megfigyelései, évek során összegyűlt tapasztalatai is. Elvi alapú, politikai jellegű antiklerikalizmusnak Petőfi csak 1845 őszén adja tanújelét *A gyűldei ifjakhoz* c. versében, amelyben kijelenti, hogy a papok „mindenütt A szabadság, e napfény ellen” küzdenek. Ugyancsak elvi alapú az az antiklerikalizmus, amely 1848-ban *Az apostol* egyes soraiban jelentkezik. Itt azonban már személyes sérelemből eredő ok is szerepet játszik. Petőfi a szabadszállási követválasztáson az ottani református pap és köre által indított rágalomhadjárat következtében került életveszélybe és kényszerült arra, hogy a képviselőiséget, amelynek elnyerésében annyira bízott, átengedje a pap fiának, Nagy Károlynak.

Nincs alapja annak a feltételezésnek, amely szerint Petőfi azért írta volna a Legendát, mert 1844-ben papi cenzorokkal került szembe. A szólásszabadság elnyomását végrehajtó gépezet mögött Petőfi természetszerűleg nem az egyházat látta, hanem az elnyomó állami hatalmat, amelytől a cenzorok – többek között papok is – megbízatásukat kapták, és amelyet képviselniük kellett. Tudjuk, hogy Petőfinek 1844 novemberében írt *V. Ferdinándhoz* c. verse nem jelenhetett meg a cenzúra miatt. Azt is tudjuk, hogy 1844 novemberében *A külföld magyarjaihoz* írt verse, amelyet Kolmár József szerint a Pesti Divatlapban akart közzé tenni a cenzúra miatt¹⁴ csak jóval később, a *Versék* II. kötetében jelenhetett meg. De az 1844. év folyamán november előtt, tehát abban az időben, amikor a *Legendát* írta, nem volt Petőfinek sem cenzorokkal, sem papokkal személyes sérelmet jelentő összeköttetése.

Vahot Imre szerint írt egyszer Petőfi cenzorai ellen egy „mérges verset” *Gondolataim bakóikhoz* címen, amelyet még kéziratban ő maga semmisített meg.¹⁵ A vázolt tények valószínűvé teszik, hogy ezt a verset 1844 októberénél későbbi időpontban írta.

A Pesti Divatlap 1844. okt. 20-i számában hír jelent meg arról, hogy „Petőfi Sándor ismét nagyobb kiterjedésű költeményt ír ezen sokat ígérő cím alatt. A pokol titkai.” Senkisem tudja, a szerkesztő Vahot sem említi, hogy miről szót volna ez a címevel francia romantikusoktól vett ihletést sejtető költemény. Vahot Imre 37 évvel később megjelent *Emlékirataiban* Petőfi ezen tervezett művéről a következőket írja: „Lehet, hogy bele is kezdett a tervezett munkába, de az akkori sajtóviszonyok visszariaszták borzasztó terve kivételétől – miután cenzorait mind a poklok fenekére küldte volna.”¹⁶ Vahot itt nem állítja azt, hogy ez a vers cenzorokról vagy papokról szót volna (37 év távlatából erre nem is emlékezhetett), de mivel nagy általánosságban itt azt is említi Vahot, amit magunktól is tudunk, hogy akkor forradalmár költőkre nézve kedvezőtlenek voltak a sajtóviszonyok, és hogy Petőfi a cenzorokat a poklok fenekére kívánta, vagyis szidni szokta, egyes szerzők – nyilvánvalóan téves

¹⁴ KOLMÁR József: Petőfi Sándor emlékezete. Pozsony, 1880. 8.

¹⁵ Vahot Imre Emlékiratai. Bp. 1881. 2. kiad. 237.

¹⁶ Uo. 305.

módon – úgy értelmezték Vahot kései és pontatlanul megfogalmazott nyilatkozatát, mintha ebben az állna, hogy tervezett versében Petőfi a cenzorok ellen, és pedig papi cenzorok ellen akart volna írni és valamiféle antiklerikális eszmeiségű költemény írását tervezte volna.

Azok a kutatók, akik az 1844. okt. 20. táján tervezett, de senki által nem ismert *Pokol titkait* harcos antiklerikális műnek képzelték, még inkább annak tartották a *Legenda* c. verset, amelynek keletkezési időpontját – tévesen – okt. 19-re tették. Szerintük tehát egyszerre két mű is bizonyítja Petőfi 1844 októbere közepén jelentkező antiklerikalizmusát. A valóság – ismételjük – az, hogy az első, a tervezett műnek még a tárgyát sem ismerjük, a másik mű pedig nem 1844 őszén, hanem áprilisában íródott.

1844-ben Petőfi valamivel több tréfás hangú, humoros verset írt, mint komoly hangnemű költeményt. Költői pályájának ez volt az első és utolsó „humoros” éve. (Csak egy rövidebb humoros időszaka volt még: házasságkötése idején – 1847. június elejétől az év végéig.) 1844 áprilisában és májusában Dunavecscén főleg adott alkalmakhoz és személyekhez kapcsolódó, népies hangvételű, tréfás, humoros verseket írt: életképeket, társadalmi tárgyú helyzetrajzokat. Kiadásra elfogadott verskötete megjelenését és szerződés szerint július 1-vel kezdődő segédszerkesztői pályájának megindulását várva időzött ekkor Petőfi Dunavecscén. Magát biztonságban érezve, igazán kedvére akart élni, szabadon átadta magát hangulatainak, az iránta nagyrebecsülést érző, szerető szívű, vidám baráti körnek és annak az egész tárgyi és személyi környezetnek, amely őt ott körülvette. Vidám verseket írt. *A helység kalapácsának* elejét is Dunavecscén írta.¹⁷

Az év októberének közepén már megindul Petőfi komoly hangnemű, politikai ihletésű verseinek ragyogó sora. Ezt figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a *Legenda*, amely jól beleillik Petőfi dunavecsei verstermésébe, nem illeszthető bele a költői pályának abba a szakaszába, amely október közepén kezdődött.

Észre kell vennünk, hogy a *Legendában* nemcsak humoros, hanem paródiaszerű vonások is vannak. Pándi Pál rámutatott arra, hogy egyrészt a *Legenda*, másrészt a *János vitéz* és *A helység kalapácsa* egyes alakjai között a hasonló módszerű humoros ábrázolás révén valamiféle rokonság fedezhető fel.¹⁸ Pándi szerint a *Legenda* „egy műfaj persziflázsa is, mégpedig olyan műfajé, amelyet éppen a 40-es évek elején kezdett reaktiválni az *Őrangyal* című vallásos almanach.”¹⁹ *A helység kalapácsában* Petőfi az eposz paródiáját írta meg. A *Legendát* közvetlenül *A helység kalapácsa* előtt írta. Vajon, ez a vers tekinthető-e a Tárkányi által művelt vallásos legenda paródiájának? – Petőfi *Legendájában* is a szokványos legendai személyek szerepelnek: az istenhez fohászkodó és általa meghallgatott, bajba jutott, jó szándékú ember, a vele szemben álló, ellene vétkező s aztán vétkéért súlyosan bűnhődő gonosz, az ítélő, igazságot tevő úristen és a tréfás magyar népi legendákban gyakran szereplő Szent Péter. Ezeket a személyeket Petőfi nem a vallásos szellemű verses legenda hangneméhez tartozó ünnepélyességgel mutatja be, hanem a tréfás magyar népi legendák (vallási tárgyú anekdoták) stílusában, a lehető leghétköznapibb módon. Itt az égi személyek is úgy viselkednek, mint a legközségesebb földi emberek. Petőfi *Legendája* az e műfajban szokásos tárgyválasztási módtól eltérve, nem egy hősi és erényes, hanem egy erkölcstelen és bűnös cselekedetet mutat be; a mű nem az égi jutalom rajzával, hanem a pokolbeli büntetés említésével fejeződik be. Paródiaszerű vonás az is, hogy Petőfi *Legendájában* a pap nem az isten oldalán áll, hanem éppen az ellenkező oldalon, és nem ő fenyegetőzik pokollal, hanem éppen ő az, aki pokolba jut.

A *Legenda* a maga népiesen humoros hangnemével és egész cselekményével (a társadalmi, a nemi erkölcs megsértése) *A helység kalapácsa* előzményének, kis mértetben készült kísérleti modelljének tekinthető. De számba kell vennünk, hogy a két mű eléggé eltérő jellegű. A különbözőség egyik oka mindjárt az, hogy a *Legenda* a vallásos legendát parodizálja, *A helység kalapácsa* pedig a klasszikus eposzt. Mégis találunk olyan vonásokat, amelyek ezt a két parodisztikus művet összekötik. Ilyenek: hasonló jellegű népiesen humoros hangnem, népi környezet, szerelmi tárgyú cselekmény: a házassági erkölcs megsértése, a rajtakapással kapcsolódó konfliktus, vétkezés és bűnhődés. *A helység kalapácsa*, persze, terjedelmesebb, ezért többretű és bonyolultabb a cselekménye. A különbözőség másik oka az,

¹⁷ PÉCHY Imre: Petőfi és Zsuzsikája. VÚ 1879. aug. 3.

¹⁸ PÁNDI Pál: Petőfi. Bp. 1961. 384–385.

¹⁹ PÁNDI: i. m. 384.

hogy a *Legendát* Petőfi a saját kedvtelésére írta, *A helység kalapácsát* pedig kiadásra szánta. Az olvasók elé szánt mű már nem házasságtörést mutat be, hanem ennél valamivel enyhébb esetet: egy házias férfi, feleségével szemben hűtlenséget elkövetve, egy más férfi választottjának udvarol nyilvánosan. A házassági erkölcs megsértője itt már nem pap, hanem csak kántor, bűnének büntetése nem a pokol, hanem csak ütlegek és kaloda. Feltűnően egyező cselekményelemek is vannak a két műben. A felsőbb igazságszolgáltatást képviselő személy – az úristen, illetve a bíró –, akihez az erkölcsi sérelem híre, a panasz elérkezik, a vétek elkövetésének időpontjában éjjel ágyából fölkel, hogy elmenjen a tett színhelyére igazságot tenni. Az úristen a mélyen alvó kapust, Szent Pétert kissé indulatosan ébresztgeti „Hosszan cibálván üstökét, fülét” – *A helység kalapácsában* Bagarja, a béke barátja hasonló módszert alkalmazva ébreszti föl a bírót: „Megdöfte az oldalbordáját”.

Ha egy terjedelmesebb és egy rövidebb mű között elég sok tartalmi és formai hasonlóság mutatkozik, nemcsak azt tarthatjuk valószínűnek, hogy a két mű egy időben íródott, hanem azt is, hogy a rövidebb megelőzte a terjedelmesebbet, a kísérleti modell megelőzte a nagyobb szabású művet.

A *Legendának* a költő által választott tárgy szempontjából is van jelentősége. Különös dolog, hogy Petőfinak több olyan elbeszélő költeménye van, amelynek szerelmi vonatkozású vétség, az erkölcsi törvény megsértése és az érte járó büntetés a tárgya. Rá kell mutatnunk arra, hogy a *Legenda*, *A helység kalapácsa* és még három elbeszélő költemény (*Szerelem átka*, *Szilaj Pista*, *Salgó*) cselekményének vázát a költő egy gyermekkori élményére, egy számára akkor nagy érzelmi megrendülést okozó eseményre lehet visszavezetni. Mezősi Károly által feltárt levéltári adatok szerint²⁰ a 7 éves Petőfi a maga fogékony gyermeki lelkével – Kiskunfélegyháza egész népével együtt – tanúja, közvetlen hallomás révén ismerője lehetett egy különös, a közfigyelem fölkeltesére alkalmas erkölcsi botránynak. A kiskunfélegyházi kántor annyira szerette az italt, hogy sört, bort, likórt, pálinkát vitt be munkahelyére, a templomba (ez Petőfi szülei lakásának közvetlen közelében volt). A kántor, az elfogyasztott ital által feltűzelve, 1829 decemberének végén, alkalmasint a szilveszteresti templomi hálaadáskor a „nagy prédikáció alatt” kiosont a templomból és bement a harangozó feleségéhez. A férj váratlanul hazatérve együtt találta őket. Miután a feleség be is vallotta „bűnét”, a megsalt férj bosszút forralt a házasságtörő kántor ellen. Egy nap észrevétlen bement hozzá, éppen fekvő állapotban betegen találta őt, de azért mindjárt hozzálátott terve véghezviteléhez: „a hajánál fogva a földre” verte és pofozta mindaddig, míg ki nem szedték kezei közül. Másfél heti „árestom” lett a harangozó büntetése, a kántort pedig – a templom papjának elnökleivel tartott tanácsülésen – megfosztották állásától.

A botránys esemény, amint ez történni szokott, egész Félegyházán szóbeszéd tárgya lett. Ebben az időben a 7 éves Petrovics Sándor már bizonyára megfordult az apja által bérelt mészárszékekben, amelyek a kántor és a harangozó lakása közelében voltak. Az ide járó vevőktől, szüleitől vagy a szomszéd gyerekektől feltétlenül hallania kellett a közfeltűnést keltő tragikomikus esetről. Hírből, de látásból is ismerhette a gyermek a kántor fölött szigorúan ítélkező papot is, aki 1829-ben még a Petrovicsék lakásával szomszédos ház tulajdonosa volt. Könnyen meglehet, hogy eljutottak a fülébe olyan hírek is, amelyek szerint az erkölcsi ügyben szigorúan ítélkező papra is volt némi „panasz”, hiszen bizonyos, hogy egyes hívek az elbocsátott kántor mellett, tehát a pappal szemben foglaltak állást.

Meg lehet érteni, hogy Petőfi, amikor népies és humoros eposzt akart írni állítólag Vachot Imre ösztönzésére, mért választott műve tárgyául egy olyan erkölcsi vonatkozású történetet, amelynek hősei közt ott találjuk a szerelmes kántort, aki akkor környékezi meg a „szemermetes Erzsókot”, amikor azt hiszi, hogy ennek választottja a templomban van, továbbá „Haranglábot”, „a fondor lelkületű egyházfit”.

A félegyházi erkölcsi botrány aktív hősei és áldozatai számára nagyon izgalmas és tragikus dolog volt az, ami történt, de a nézők és a róla csak hallomás útján értesülők számára csak nevelés, komikus eset volt ez. A gyermek Petőfi az eseménynek mind a komikus, mind a tragikus oldalát meglátta és meg is őrizte emlékezetében. A *Legenda* és *A helység kalapácsa* az eredeti élménynek megfelelően komikus színben mutatja be a tárgyul választott, közbotránkozást keltő, szerelmi tárgyú, tragikus eseményt – a később írt művek, a *Szerelem átka*, a *Szilaj Pista* és a *Salgó* azonban már

²⁰ MEZŐSI Károly: Közlebb Petőfihez. Bp. 1972. – A helység kalapácsa félegyházi figurái c. fejezetben.

tragikus színben, minden komikum nélkül, a bűnért járó bűnhődést erősen kiemelve festi le az erkölcsi vétséget és ennek súlyos következményeit.

A *Legenda* az utóbbi időben nagymértékben fölkelte a kutatók érdeklődését. 1922-ben megjelent terjedelmes Petőfi-könyvében Horváth János még egyetlen szóval sem említi a *Legendát*, Pándi Pál azonban, 1961-ben megjelent *Petőfijében*, már két és fél oldal terjedelemben tárgyalja. Meg kellett határozni, mikor, milyen körülmények között és milyen indulattal írta ezt a verset a költő. Sok szempontra kiterjedő vizsgálódásaink eredménye szerint Dunavecscén írta 1844. április 28-án vagy az ezt megelőző napokban, egy olyan alkalommal, amikor nehezen fékezhető tréfálkozó, csipkelődő hajlama utat törhetett magának, elfojtott indulatát költői alkotás útján levezethette és lelke föl szabadulhatott egy baráti szívvel vállalt, de elveivel ellenkező s ezért számára nehéz kötelezettség terhe alól: akkor határozta el, hogy mégsem ír vallásos legendát, amikor a *Legendát* megírta.

Terbe Lajos

Gyulai Pál illúzióelmélete

Tárgyilagossággal megállapíthatjuk, hogy soha nem volt Gyulainak olyan reneszánsza, mint az utóbbi két évtizedben. Ennek ellenére is megvan azonban a Gyulai kutatásoknak az a nem csekély negatívuma, hogy még nem írták le pontosan és szabatosan esztétikájának a voltaképpeni alapfogalmait sem. *Alapkutatásokról* van tehát szó az alábbiakban, amelyek azonban korántsem csak descriptív jellegűek, hanem *feltáró*, rekonstruáló és főképpen pedig kulcsfogalmakat tisztázó jelleggel is rendelkeznek. Ilyen kulcsfogalma Gyulai esztétikájának például az *illúziókeltés*, amely az eddigi kutatásokban jóformán alig is került szóba. Holott, mint látni fogjuk, kritikuskunk esztétikájának egyik *fundamentális* fogalmáról van szó. Annak, hogy az eddigi kutatók ezt a fogalmat oly csekély figyelemre méltatták: elsőrendbeli oka az lehet, hogy figyelmen kívül hagyták Gyulai egyetemi előadásait, amelyek *mind a mai napig kiadatlanok*, és csupán néhány könyvomas példány maradt meg belőlük. Pedig a jelentőségük igen nagy, hiszen generációk hosszú sora vizsgázott belőle Gyulainál, tehát középiskolai tanár irodalomról való gondolkodását nemzedékeken keresztül formálta és irányította. S ha figyelembe vesszük, hogy egyetemi előadásaiban Gyulai sok tekintetben *túlhaladta*, *korszerűsítette*, *modernizálta* a nyomtatásban napvilágot látott nézeteit, akkor talán már ezzel is jeleztük, hogy egy hiteles Gyulai-kép megrajzolásánál ezeket az előszóban elhangzott szövegeket tekintetbe kell vennünk.

Már előljáróban hangsúlyoznunk kell, hogy az illúziókeltést Gyulai nem tartja ugyan a művészet elsődleges céljának, de az esztétikai hatás létrejöttében és annak teljesebbé tételéhez elengedhetetlennek látta. Vagyis felfogása szerint az illúziókeltés az esztétikai hatásnak egyik igen fontos *létfeltétele*. Azokra a nyilatkozataira is utalnunk kell itt, amelyekből könnyen kiolvasható, hogy a művészet öncélúságának elvét lényegesen túlhaladta. Ez a kifejezés azonban nem elég pontos, mert magában rejti annak a téves elképzelésnek a lehetőségét, mintha Gyulai valaha is a l'art pour l'art híve lett volna, ami pedig minden róla való ismeretünknek ellentmond.

Mintegy a Jókaiival szemben számtalanszor felhozott vád reciprojkaként Eötvös *Karthaust* azért dicséri, mert „az európai társadalom tükre e könyv, mint a napé egy harmatcsöpp, háttérül az arisztokracia és demokracia küzdelme szolgál a mindennapi élet bonyodalma között”. És ez már tovább is visz bennünket egy nagy lépéssel. A *Karthausi* az európai társadalom tükre – mondja Gyulai. Hermann István viszont úgy találja, hogy Gyulai a tükrözési elméletnek még egy kezdetlegesebb fokára sem jutott el. Nyomban sietünk azonban kijelenteni, hogy még a látszatát is kerülni akarjuk annak, mintha szerintünk Gyulai a lenini tükrözési elméletnek valamiféle előfutára lenne. Ellenben határozottan állítjuk, hogy tagadta a művészet öncélúságát, és a tükrözési elméletnek arra a bizonyos Hermannról megkívánt *kezdetlegesebb* fokára igenis eljutott, s mindenkor az irodalmi mű értékének tudta be, ha a társadalmi valóságot tükrözte. A *Falu jegyzőjéről* mondja, hogy „Hibásan fogják föl e regényt, kik nem látnak egyebet benne, mint a megyei rendszer árnyoldalainak rajzát. – Több annál; az 1848 előtti magyar társadalom rajza az, mely csak két osztályt ismert: a kiváltságosokét, kiké